

ФУНКЦІОНУВАННЯ ЗАПОЗИЧЕНЬ У СУЧАСНІЙ ІТАЛІЙСЬКІЙ ТА УКРАЇНСЬКІЙ МОВАХ: ЗІСТАВНИЙ АНАЛІЗ ТА ПЕРЕКЛАДАЦЬКИЙ АСПЕКТ

Кузнецова М. О., Бойчук К. В.

Київський національний лінгвістичний університет

Стаття присвячена питанням функціонування запозичень в італійській та українській сучасних мовах. Розглянуто різноманітні види запозичень та досліджено їхню роль у мові. Проведено короткий зіставний аналіз словотворення в українській та італійській мовах, а також указано способи відтворення запозичень у процесі перекладу.

Ключові слова: матеріальні запозичення, семантичне запозичення, вмотивованість слова, калькування, екзотизми, прямі запозичення, опосередковані запозичення, словотвірні запозичення.

The article deals with the functioning of borrowing words in the Ukrainian and the Italian modern languages. Various types of borrowing are being reviewed and their role is being distinguished in the language. A short contrastive analysis of word formation in the Ukrainian and the Italian languages is being held and there are indicated methods of borrowing rendering in translation.

Keywords: loan words proper, semantic loans, motivation of word, loan-translation, exoticisms, foreign words, direct borrowing, indirect borrowings, preformative borrowing.

Мова відображає довколишній і внутрішній світ людини, її життєвий досвід, узагальнює результати пізнання. Вона не тільки представляє дійсність, але й сприяє накопиченню знань та ідей. Тому сучасний стан будь-якої мови – це наслідок її довготривалої історії розвитку під впливом різноманітних зовнішніх та внутрішніх чинників, які в реальній мовній дійсності тісно поєднуються. Жодна культура світу не розвивається в ізоляції, відірвано від інших культур. Контакти народів зумовлюють культурний обмін, зокрема обмін слів. Тому в кожній мові, крім “своїх”, є “чужі”, тобто запозичені слова. Термін “запозичення” означає процес надходження та засвоєння іншомовних слів певною мовою внаслідок різних соціальних причин, а саме: війни, торгівлі, подорожей, технічного співробітництва, культурних зв'язків тощо; тобто засвоєння слів однієї мови іншою [2, с. 197]. Слід зазначити, що запозичені слова втрачають свою внутрішню форму (вмотивованість). Так, наприклад, слово *помідор* в італійській мові, звідки воно запозичене, означає буквально “золоті яблука”. Запозичуються слова переважно в одному значенні.

Запозичення в різних мовах по-різному впливають на збагачення словникового запасу. В певних мовах вони не мали такого впливу, який міг би істотно відобразитися на словниковому запасі мови. В інших мовах у різні історичні епохи вони мали такий істотний вплив, що навіть службові слова як, наприклад, прийменники, запозичені з інших мов, витіснили корінні службові слова.

Крім зовнішніх чинників, запозичення стимулюються внутрішніми чинниками. По-перше, це намагання уникнути полісемії, закріпити за своїм і чужим словом різні смислові відтінки. По-друге, це прагнення замінити багатослівне найменування однослівним: управний стрілець – *снайпер*, біг на короткі дистанції – *спринт*. Запозичення – перехід слів з однієї мови в іншу внаслідок взаємодії цих мов [1, с. 225].

Розрізняють матеріальні запозичення і калькування.

Матеріальне (лексичне) запозичення – запозичення, за якого з іноземної в рідну мову входить лексична одиниця повністю (значення й експонент) [4, с. 230].

Наприклад: *нетто* (італ. netto), *акорд* (італ. accordo – узгоджую – ритмічно одночасне сполучення кількох різних за висотою звуків), *сопрано* (італ. soprano від sopra – зверху, – найвищий жіночий співочий голос), *соната* (італ. sonata від лат. sonare – звучати, музичний твір циклічної форми), *концерт* (італ. concerto).

Калькування (від фр. calque “копія”) – копіювання іншомовного слова за допомогою свого, незапозиченого матеріалу; поморфемний переклад іншомовного слова [4, с. 230].

За калькування переймаються лише значення іншомовного слова та його структура, але не його матеріальний експонент. Так, наприклад, “внутрішньом'язовий” – з лат. intramuscularis, де intra – “внутрішньо” та muscularis “м'язовий”, “акварель” – з італ. acquerello дослівно – “водна фарба”, італійські футбольні терміни являють собою кальки з англійської; слово cultura набуло в італійській мові значення “цивілізація” під впливом німецької Kultur. Конструкція anni venti є калькою з російської “двадцяті”; votate comunista – калька з французької.

Крім кальок, існують ще напівкальки, тобто коли одна частина слова запозичена, а інша калькується. Наприклад: *caffelatte* (кава з молоком).

Окремими різновидами є семантичні й словотвірні запозичення.

Семантичні запозичення – різновид запозичень, у яких своє слово набуває значення, яке має його іншомовний відповідник. Наприклад, *Бастуння* (пор.: бастіон) – італ. bastione “старовинне укріплення” – п'ятикутна бойова споруда у фортецях XVI ст., також: *Бастіон* – запозичене з французької мови (bastion) та італійської (bastione “форт, бастіон”, від basti “невелика фортеця”) [5, т. I, с. 149].

Словотвірні запозичення – це ті запозичення, у яких власний зміст передається морфемами інших мов. Так, наприклад, *амбулаторія*, *турбіна*, *асиміляція*, *афікс*, *деривація*, *абітурієнт*, *декан* походять з латинської мови.

Розгляньмо також прямі та опосередковані запозичення.

Прямі запозичення – запозичення, які безпосередньо переходять з однієї мови до іншої. Так, зокрема, до української мови безпосередньо з італійської ввійшли слова *адажіо*, *алегро*, *альт*, *бас*, *тенор*, *арія*, *дуєт*, *унісон*, *імпровізація*, *інтермецо*, *квартет*, *квінтет*, *композитор*, *консерваторія*, *віолончель*.

Опосередковані запозичення – запозичення, які проникли з однієї мови до іншої через посередництво третьої мови (це вже запозичення запозиченого слова). Так, зокрема, слово *галерея* запозичене українською мовою з французької (galerie) через італійську (galleria), *гармата* – (італ. armata) запозичено з італійської через посередництво польської мови, *кавалер* – запозичене через посередництво польської, німецької та французької мов з італійської cavaliere, так само як і *кавалерія* [5, т. II, с. 334].

Запозичення – активний процес. Як бачимо з прикладів, мова, яка запозичує слова, переробляє їх, перебудовує, підпорядковуючи своїм внутрішнім закономірностям, наприклад (*о'кей*, *чао*, *мерсі*, *all right*, *happy end*).

Багато запозичених слів утратили свій іншомовний вигляд, давно стали рідними в мовах, куди вони потрапили. Так, скажімо, ніхто з українців не відчуває, що такі слова, як *огірок*, *вишня*, *школа*, є запозиченими.

Не всі мови однаковою мірою стали джерелом запозичення. Найбільше цьому прислужилися давньогрецька та латинська мови (запозичення з цих мов називають греко-латинським фондом): гр. *атом*, *автономія*, *демократія*, *філософія*, *діалектика*, *педагогіка*, *теза*, *синтез*; імена *Олена*, *Петро*, *Степан*, *Микола* та ін.; корені *біо-*, *гео-*, *гідро-*, *демо-*, *антропо-*, *теле-*, *стомато-*, *хроно-*, *психо-*, *тетра-*, *мікро-*, *макро-*, *нео-*, *палео-*, *полі-*, *мото-*, *авто-*, *син-*, *діа*, *пан-*; лат. *нація*, *республіка*, *матерія*, *натура*, *прогрес*, *університет*, *факультет*, *об'єкт*, *ліберальний* та ін.; імена *Валентин*, *Віктор*, *Марина*, *Юлія* та ін.; корені *соціо-*, *аква-*, *інтер-*, *суб-*, *супер-*, *ультра-*, *квазі-* та ін.

Із національних мов найбільше запозичень як в українську, так і в італійську дали англійська (*мітинг, клуб, лідер, інтерв'ю, трест, чек, спорт, бокс, старт, тост, джентельмен, джемпер, мотель, маркетинг, менеджмент, дилер, брокер, пейджер, факс* тощо), німецька (*гросмейстер, капельмейстер, офіцер, матриця, гільза, абонент, абзац, кооператив, корунд, кальки річ у собі (Ding an sich), додаткова вартість (Mehrwert)* тощо), французька (*мода, дама, етикет, комплімент, будуар, пальто, кашне, трюмо, революція, конституція, патріотизм* тощо і майже вся хореографічна термінологія) мови.

Розгляньмо запозичення за ступенем адаптації.

Засвоєння – слова, що вже повністю фонетично й граматично пристосувалися до української мови; наприклад, у запозичених словах [3, с. 66].

Власне запозичення – слова, у яких процес фонетичного й граматичного пристосування ще не завершився; наприклад: *бюро, журі, ательє, тротуар* – із французької мови; *джентельмен, траулер* – з англійської. Такі слова мають невластиві українській мові сполучення звуків, форми [3, с. 68].

Запозичення значень – українське слово набуває значення, яке має його іншомовний відповідник.

Словотвірні запозичення – використання іншомовних морфем; наприклад, грецький елемент теле- “далеко” увійшов до таких українських слів, як *телебачення, телезв'язок, телепередача, телеприймач, телеустановка, телеуправління* [3, с. 72].

Екзотизми – слова для позначення екзотичних, незвичайних реалій, для яких у мові немає назв: *кімоно, чалма, сакля, меджліс, хурал, арлекін, коломбіна, паяц, пульчинела* [3, ст.74].

Серед причин запозичення, які існують у сучасній мові, дослідники називають: розширення складу учасників комунікації, послаблення цензури, психологічну відстороненість від мови минулою тощо. На розвиток мови впливає й велика популярність засобів масової інформації, які активно доносять до споживачів інформацію за допомогою нових лексем. У мові сучасних українських мас-медіа в постійному вжитку перебувають інновації іншомовного походження, що сприяють поповненню словникових ресурсів літературної мови.

Іншомовні слова проникають у різні сфери життєдіяльності суспільства, зокрема у світську (*перформенс* – специфічний художній жест з приводу певної ідеї), економічну (*девальвація* – зниження центральним банком національної валюти), суспільну (*епатаж* – скандальна витівка), юридичну (*дефолт* – невиконання умов, установлених законом), сферу ринкових відносин (*рейдерство* – дії, спрямовані на перехоплення власності).

Слова-запозичення однієї галузі нерідко “переходять” до іншої. Деякі з них уживають зрідка, інші ж стають назвами понять у різних сферах життєдіяльності людини. До таких слів належать: *піар, бренд, формат, ексклюзив, файл, презентація*. Такі лексеми дослідники іноді називають модними.

Запозичення значною мірою впливають на збагачення словникового складу мови. Вони виражають зв'язки народів у різні періоди історії, а в лінгвістичному плані не лише розширюють словниковий склад мови, але й деякою мірою впливають на всю мовну систему, яка збагачується афіксами, аналітичними скупченнями і т. ін. Так, наприклад, в італійській мові багато суфіксів французького походження. Часто італійські запозичення мають тенденцію зберігати орфографію і вимову іноземного слова тією мірою, якою це дозволяє італійська фонетика. Слова, як правило, запозичуються лише в одному своєму значенні: основному чи другорядному. Якщо запозичене слово стає багатозначним, часто воно здобуває власну систему значень у тій мові, яка його запозичила. Так, наприклад, англійське слово *parking* було запозичене і асимільоване італійською мовою у формі *parcheggio* – стоянка автомобілів. Часто іноземне слово запозичується як евфемізм чи більш “престижне” слово порівняно з подібним словом рідної мови. Наприклад, хутро кролика (*coniglio*) в італійській мові називають французьким словом “*lapin*” і це дозволяє продавати його дорожче [6, с. 33].

Основними способами перекладу запозиченої лексики є транскрипція, транслітерація і калькування.

Транскрипція (від лат. *transcriptio* “переписування”) – спосіб запису усного мовлення з метою найточнішої передачі вимови. Основні принципи транскрипції – обов'язкова однозначна відповідність знака і звука: 1) кожен звук повинен мати окремий знак; 2) знаки повинні бути однозначними, тобто позначати тільки певний звук; 3) кожен звук повинен мати тільки одне позначення [4, с. 143].

Транслітерація (від лат. *Trans* – “через” і *littera* – “буква”) – по-буквену передача текстів і окремих слів, записаних однією графічною системою, засобами іншої графічної системи. Грунтуючись на певному алфавіті, транслітерація допускає умовне використання букв та введення діакритичних знаків. Так, наприклад, широко використовується транслітерація грецьких термінів латинськими буквами: орфографія – *orthographia*. Часто доводиться передавати іншою графікою прізвища, назви міст тощо: Щербак – *Scerbak*, Київ – *Kyiv* [4, с. 145].

Зіставивши аспекти типологічних рис словотворення італійської та української мов, можна помітити, що в італійській і українській мовах найпродуктивнішим способом словотворення є морфологічний, який здійснюється за допомогою афіксації, словоскладання й безафіксного утворення слів. Із названих різновидів морфологічного способу словотворення найменш поширеним є безафіксний. В обох мовах афіксальне словотворення має кілька підтипів: а) суфіксальне; б) префіксальне; в) префіксально-суфіксальне, г) суфіксально-постфіксальне, д) префіксально-суфіксально-постфіксальне. Суфіксальне словотворення типово для іменників і прикметників, префіксальне – для дієслів. За допомогою префіксального словотворення утворюються слова тієї самої частини мови, суфіксального – здебільшого іншої частини мови.

Українська мова має розвинуту систему суфіксів зі значенням особи чоловічого роду: -ар; -ач / -яч; -ець / -єць; -ист / -іст; -ик / -ік; -ак / -як; -аль; -анин / -янин; -ун; -уга тощо. Найпоширеніші суфікси іменників зі значенням особи чоловічої статі в італійській мові такі: -ore, -uglio, -aglio, -oio, -aiuolo, -ano, -ante, -ario, -ente.

В українській мові найпоширенішими є суфікси на утворення назв осіб жіночої статі: -к(а), -иц(я); -их(а), -ес(а), -анк(а) / -янк(а), -ух(а), -ш(а), івн(а). Типовими іменниковими суфіксами жіночого роду зі значенням особи в італійській мові є: -essa, -ina, -ella, -trice, -ora (рідше).

В італійській мові поширені суфікси з граматичним значенням чоловічого роду, що позначають абстрактні іменники: -ismo, -io, -mento, -ito, -aggio, -ame, -ime, -ume, -eto, -ato. В українській мові маємо -ат, -ит, -аж, -оз, -изм (-ізм).

В італійській мові є іменники жіночого роду, які переважно визначають абстрактні поняття завдяки приєднанню суфіксів: -aggine, -anza, -enza, -eria, -eta, -igia, -ita, -itudine, -uta, -zione, -ezza, -aia, -ia тощо. В українській мові суфіксами, що утворюють іменники жіночого роду на означення абстрактних понять, є: -ість, -от(а), -ин(а), -изн(а) тощо. Українська лексика становить основу української мовної системи і формує національні ознаки мови, тоді як запозичуються лише окремі слова та елементи іншої мовної системи. Запозичення йшли усним та писемним шляхом і в різні історичні періоди. Тому багато запозичень втратили ознаки своєї первісної мови й стали цілком українськими словами. Визначити іншомовне слово можна за фонетично-граматичним оформленням та лексичним значенням.

Жива мова – це явище, яке постійно змінюється та розвивається: приходять щось нове, зникає непотрібне, зайве. Відтак, для учених, що працюють у галузі лексикології, залишається багато питань, які потребують розгляду.

Українська мова має достатньо засобів для поповнення свого словникового складу. Італійська лексика – один зі складників такої системи. Запозичення з італійської мови спричинили тематичне розширення лексики української мови, особливо на сучасному етапі, коли відбувається активне взаємопроникнення елементів різних мовних систем.

Роль запозичень у різних мовах неоднакова і залежить від конкретних умов розвитку кожної мови. Запозичення значною мірою впливають на збагачення словникового складу мови. Вони виражають зв'язки народів у різні періоди історії, а в лінгвістичному плані не лише розширюють словниковий склад мови, але й деякою мірою впливають на всю мовну систему, яка збагачується афіксами, аналітичними словосполученнями тощо.

Література

1. Карпенко Ю. О. Вступ до мовознавства / Юрій Олександрович Карпенко. – К. : Академія, 2009. – 336 с.
2. Пономарів О. Д. Стилїстика сучасної української мови / Олександр Данилович Пономарів. – К. : Либідь, 1992. – 248 с.
3. Ющук І. П. Українська мова : Підручник / Іван Пилипович Ющук. – К. : Либідь, 2004. – 639 с.
4. Кочерган М. П. Вступ до мовознавства / Михайло Петрович Кочерган. – К. : Видавничий центр “Академія”, 2001. – 368 с.
5. Етимологічний словник української мови у 7 т. / [гол. ред. О. С. Мельничук]. – К. : Наукова думка, 2012.
6. Черданцева Т. З. Отчерки по лексикологии итальянского языка : Учебное пособие для институтов и факультетов иностранных языков / Тамара Захаровна Черданцева. – М. : Высш. школа, 1982. – 184 с.